

Vitában egymással

Filozófusok disputái, kontroverziái

A FILOZÓFIA ÚTJAI

Sorozatszerkesztő

FEHÉR M. ISTVÁN

A sorozatban eddig megjelent:

Schwendtner Tibor (szerk.): *Metszéspontok.
A fenomenológia és a hermeneutika határvidékén*

Fehér M. István: *Hermeneutikai tanulmányok I.*

Margitay Tihamér–Schwendtner Tibor (szerk.):
Tudomány megértő módon. Hermeneutika és tudományfilozófia

Schwendtner Tibor: *Szabadság és fenomenológia.
Tanulmányok Husserlről és Heideggerről*

Vető Miklós: *Simone Weil vallásos metafizikája*

Nyirő Miklós: *Nyelviség és nyelvfeledtség – Hans-Georg Gadamer
és a nyelv hermeneutikája*

Olay Csaba: *Hannah Arendt politikai egzisztencializmusa*

Richard Rorty: *Filozófia és társadalmi remény*

Nyirő Miklós (szerk.): *Hans-Georg Gadamer –
egy 20. századi humanista*

Nyirő Miklós (szerk.): *Filozófia a globalizáció árnyékában:
Richard Rorty*

Vitában egymással

Filozófusok disputái, kontroverziái

SZERKESZTETTE:

FEHÉR M. ISTVÁN, KISS ANDREA-LAURA,
LENGYEL ZSUZSANNA MARIANN, NYÍRŐ MIKLÓS

L'Harmattan Kiadó – MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport
Budapest, 2015

A kötet az Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Filozófia Intézetének
MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoportjában,
az MTA Támogatott Kutatóhelyek Irodája támogatásával készült.

© L'Harmattan Kiadó, 2015
© Szerkesztők és szerzők, 2015
© MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport, 2015

A kiadásért felel Gyenes Ádám

A sorozat kötetei megrendelhetők,
illetve kedvezményrel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: (+36-1) 267-59-79
szerkesztoseg@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky u. 20.
Tel.: (+36-1) 445-2775
www.konyveslap.hu

ISBN 978-963-414-033-7
ISSN 1586-8761

Olvasószerkesztő: Bellus Ibolya
A borítót Rembrandt: *Két vitázó idős férfi* (1628) című képének felhasználásával
Ujváry Jenő készítette. A tördelés Kállai Zsanett munkája,
a sokszorosítást a Robinco Kft. végezte. Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

• TARTALOM •

Szerkesztői előszó 7

I.

FILOZÓFUSOK VITÁI – HERMENEUTIKA – VITAELEMÉLET

<i>Fehér M. István</i> : Filozófusok vitái, különös tekintettel a XIX-XX. századra	25
<i>Lengyel Zsuzsanna Mariann</i> : Cassirer és Heidegger. Egy filozófiai vita hermeneutikai nézőpontból.	65
<i>Jani Anna</i> : A fenomenológiai ontológia gyökerei. Kitekintés a humanizmus-vitára	96
<i>Schwendtner Tibor</i> : A filozófia lényegi kétértelmősége Heideggernél.	120
<i>Kiss Andrea-Laura</i> : A tudós és a filozófus vitájának lehetősége hermeneutikai nézőpontból.	140
<i>Ignác Lilla</i> : A vita előnyeiről és hátrányairól szóló vita a jogi hermeneutikában.	155

II.

LÁTÓKÖRÖK ÜTKÖZÉSE – TÁRSADALOMKRITIKA – KÖZÉLET

<i>Csejtei Dezső</i> : Az ismétlés mint perlekedés a haladással.	171
<i>Nyíró Miklós</i> : Hagyománytörténet és a hagyományellenesség hagyománya. Társadalomkritikai és ontológiai perspektívák összecsapása a fennálló kritikájának kérdése kapcsán – a Habermas–Gadamer vita.	198

<i>Szalai Erzsébet</i> : Nem tudták, de tették...	
A demokratikus ellenzék vitája az 1980-as évek elején Magyarország és az ellenzék alternatíváiról.	228
<i>Bauer Lilla</i> : Közpolitika-tudomány, közpolitikai vita. Viták a közpolitikai elemzés irányzatai között	267
<i>Veres Ildikó</i> : Filozófia és kritika. Vitakultúra Magyarországon a múlt század első felében	296

III.

„DOLGOK” VITATOTTSÁGA – KULTÚRA – TAPASZTALAT

<i>Olay Csaba</i> : Benjamin és Adorno vitája a tömegkultúráról. . . .	317
<i>Bognár László</i> : Mozgás, kép, mozgókép – A mozgó sorok arisztotelészi-zénóni paradoxonja és a filmmontázs	341
<i>Boros Gábor</i> : A szeretet/szerelem karteziánus fogalmától az erotikus fenoménig. Esettanulmány a filozófiai viták köréből	371
<i>Ullmann Tamás</i> : „A soha el nem tűnő maradvány”. Schelling és Kierkegaard a szorongásról	385
<i>Cseri Kinga</i> : „A tudattalan filozófiája”. Sigmund Freud és Carl Gustav Jung elméletének összehasonlító vizsgálata	401
<i>Krémer Sándor</i> : Egy pragmatista vita hermeneutikai tanulságai: Rorty és Shusterman	415
<i>A szerzőkről</i>	428

A VITA ELŐNYEIRŐL ÉS HÁTRÁNYAIRÓL SZÓLÓ VITA A JOGI HERMENEUTIKÁBAN¹

BEVEZETÉS

A vita előnyei és hátrányai mellett szóló érvek mérlegelése során nem természetlen kitekinteni a jogi hermeneutika és a jog területére, ahol is a szellemi mozgásjelenségek fő hajtóerejét a különböző nézetek, felfogások, eszmék nyilvános gondolatcseréje, összecsapása, vitája alkotja. A vita, kritika, diskurzus, polémia, kontroverzia fogalmak rendelkeznek hasonló avagy közös tartalommal, bár létezik azok tudományelméleti elkülönítése, többek között Marcelo Dascal tipológiája, amely megkülönbözteti a megbeszélést, a *discussiót*, a polémikus vitát és a *disputát*, illetve a nagyobb horderejű kérdések megvitatására irányuló kontroverziát.²

Más jellegű vita figyelhető meg a természettudományokban, a művészet területén, a filozófiában vagy a hermeneutikában, azon belül is a jogi hermeneutikában. Általában véve a természettudományokra a lineáris-diskurzív szerveződésű eltárgyasító beszédmód jellemző, vita esetén is az érvek egymást követő, tartalmilag egymásra épülő és egymásból következő gondolatmeneteből áll. A saját álláspont egyedüli érvényességre, általános elfogadottságra törekszik. A legtöbb vita egyirányúsított, monologizáló gondolatmenetek váltakozásából áll.

A diskurzus akkor válhat hermeneutikaivá, ha a nyelvi és a filozófiai hagyományhoz való megértő viszonyulásként zajlik, és megvalósul benne a megértés mozgásának ingajárata, körkörössége, vagy inkább spirális mozgása. A vita újratermeli a valóság és a róla való beszéd közötti sajátos viszonyt. A dialógus önmagát folyamatosan

¹ A tanulmány az MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport keretében az MTA TKI támogatásával készült.

² Marcelo Dascal – H. Chang: *Traditions of Controversy*. Amsterdam: Benjamins (Controversies, 4. kiadás) 2007; valamint Marcelo Dascal – V. D. Boantz: *Controversies With in the Scientific Revolution*. Amsterdam: Benjamins (Controversies, 11. kiadás) 2011.

építő igazság- és értelem-történet. Ezzel együtt jár a valóság mindenkor folyamatos belevonása a diskurzusba.

GADAMER–BETTI VITA A JOGÁSZ GYAKORLATÁRÓL

A jogi hermeneutika egyik pregnáns, bár nagyon emelkedett és tapintatos vitája Hans-Georg Gadamer és Emilio Betti között boncakozott ki.

A jogi hermeneutika XX. századi története szempontjából is kulcszerepet játszott Gadamer *Igazság és módszer* című művének 1960-as megjelenése,³ illetve ehhez kapcsolódóan a Gadamer–Betti vita.

„Az olasz jogtudós Emilio Betti viszonylagos elszigeteltségben dolgozott, sokáig nem gyakorolt hatást hazája jogi gondolkodására. A német filozófiai-jogi kultúrához való erőteljes kötődését mi sem mutatja jobban, mint hogy hermeneutikai álláspontját először Németországban publikálta, majd ezt követően, amikor tapasztalta, hogy elméletének olasz nyelvű szisztematikus összefoglalása visszhangtalan maradt, németül is megírta,⁴ és ezzel bekapcsolódott a gadameri hermeneutikáról folyó vitába.”⁵ Hogyan néz ki egy „hermeneutikai” vita a jogi hermeneutikáról?

Gadamer a filozófia számára példaszerűnek tartja a jogi hermeneutikát, amint arról önálló fejezetcíme is árulkodik.⁶ Pédaszerűnek, mert a szöveg értelme akkor tűnik elő, ha alkalmazzuk, s az applikáció a jogi hermeneutikára különösen jellemző. Betti Gadamerrel folytatott vitája főként az applikáció mibenlétéről szolt. Gadamer bármennyire is elméleti szinten ragadta meg az értelmezést, a jogi hermeneutika hagyományának nem az elméleti-filozófiai munkálkodása nyugúzta le, hanem a jogász gyakorlati tevékenysége. „Réges-rég léteznek teológiai és jogi hermeneutika is, amelyeknek nem annyira tudó-

³ Hans-Georg Gadamer: *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen: Mohr, 1960.

⁴ Emilio Betti: *Teoria generale della interpretazione*. I–II. Milano: Giuffrè 1955; Emilio Betti: *Die Hermeneutik als allgemeine Methodik der Geisteswissenschaften*, Tübingen: Mohr, 1962.

⁵ Karácsony András: „Gadamer és Betti vitája a jogi értelmezéstanról”. *Jogelméleti Szemle* 2000/2. Budapest: ELTE ÁJK. Ld. <http://jesz.ajk.elte.hu/karacs2.html>

⁶ „A jogi hermeneutika példaszerű jelentősége”. In: Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*, ford. Bonyhai Gábor és frissítette Fehér M. István, Budapest: Osiris, 2003 (a továbbiakban: IM), 361–379.

mányelméleti jellege volt, mint inkább a tudományosan képzett bíró vagy pap gyakorlati tevékenységének felelt meg, és azt szolgálták.⁷

Gadamer a jogi hermeneutika központi elemének tartotta az applikációt, Betti ezt csupán a gyakorló jogászi tevékenységhez kötötte, s úgy látta, hogy Gadamer álláspontja összemossa a jogtörténész és a jogalkalmazásra hivatott jogász különböző helyzetét.⁸ „Betti szerint más a jog területén egy olyan történeti vizsgálódás, amikor a vizsgált törvény érvényessége a jelenig nyúlik, és más, amikor erről nem beszélhetünk. Betti csak az utóbbi esetet tartja tisztán történeti értelmezésnek.”⁹ „A történeti hermeneutika és a normatív jogi hermeneutika vélt analógiája valójában önámításon alapul. Az, hogy a jog alkalmazása a jelenre és a mai társadalomra vonatkoztatott törvényértelmezést igényel, szükségképpen következik a jognak mint egy emberi közösség együttélését szabályozó rendnek a célmeghatározottságából: lényegéhez tartozik, hogy a törvény konkretizálását, azaz applikációját kell végrehajtania, mert az a feladata, hogy a társadalmi életnek és magatartásnak jogi irányt mutasson és jogi zsinórmértéket adjon.”¹⁰ A kontemplatív irányultságú történeti értelmezésnél nincs szó a jelenre vonatkoztatott applikációról. Az alkalmazás és megértés folyamatainak egybetartozását vallja Gadamer, s vitatja ezáltal Bettinek az értelmezés normatív és történeti értelmezési típusokra való szétbontását. A plasztikusabb szemléltetés érdekében elméleti szempontból Gadamer megkülönböztette a gyakorló jogász és a történeti érdeklődésű jogász tevékenységét, de a későbbiekben a kettőt össze is hozta, Betti pedig kiélezte e különbséget.¹¹ Noha Gadamer leírja ezt az eltérést: a gyakorló jogász mindig egy adott esetre tekintettel ragadja meg a törvény értelmét, míg a jogtörténész számára nincs efféle konkrétan adott eset,¹² hermeneutikai felfogásában mégsem válik döntő jelentőségűvé ez a különbség, szemben Bettivel.

⁷ IM 25.

⁸ Emilio Betti: „A hermeneutika mint a szellemtudományok általános módszertana (1962)”. *Athenaeum* 1992/2. 31.

⁹ Karácsony András: „Gadamer és Betti vitája a jogi értelmezéstanról”. *Jogelméleti Szemle* 2000/2. Budapest: ELTE ÁJK. <http://jesz.ajk.elte.hu/karacs2.html>

¹⁰ ua. 33..

¹¹ Jakab Dénes Barna: „Jog és hermeneutika”. *Jogelméleti Szemle* 2005/3. Budapest: Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

¹² A jogász az adott esetből indul ki, míg a jogtörténész számára semmiféle adott eset nincs, hanem a törvény értelmét a törvény „teljes alkalmazási területének feltárásával” igyekszik megragadni.

Gadamer szempontjából a gyakorló jogászról és a jogtörténészről, s ebből következően az applikációról szóló vita jelentősége fontos, mondhatni az *Igazság és módszer* tartalmi konzisztenciája a tét. Ezen áll vagy bukik az is, hogy applikáció tana hogyan terjeszthető ki a „regionális” hermeneutikák mindegyikére, más szóval léteznek-e „a” hermeneutikai megértésnek egyetemes struktúramozzanata, vagy részeire széthulló hermeneutikákról beszélhetünk csupán.¹³

Nos, tehát az alkalmazás és megértés folyamatainak egybetartozása, és az ezzel összefüggő jogász, jogdogmatikus, valamint jogtörténeti látásmód egysége vagy különbsége tekinthetők azoknak a problémáknak, amelyek – a jogi hermeneutika szempontjából – foglalkoztatják Gadamert, és amelyekre támaszkodva vitatkozik Bettinek az értelmezési jelenség normatív és történeti értelmezési típusokra való szétbontásával.¹⁴ Ezzel szemben Gadamer álláspontja szerint a megértés, az értelmezés és az alkalmazás szétválaszthatatlan a hermeneutikai folyamatban.

Milyen stílusban zajlik a – nyilvánosan, illetve magánlevelezésben folytatott – vita Betti és Gadamer között, amelyben a Dilthey-i illetve a heideggeri hagyomány ütközik?

Egymás dicséretével és elismerésével egybekötve fejezik ki egyet nem értésüket. Legerősebb kifejezéseik egymásra a „tévesen”, illetve az „összemosta” szavak, amint az a fenti és az alábbi idézetekből kitűnik.

Gadamer a „Hermeneutika és historizmus” című tanulmányában ezt írja Bettiről: „Másképp persze annyira a Schleiermacher által megfogalmazott pszichológiai interpretációt követi, hogy hermeneutikai álláspontja állandóan *elmosódással* fenyeget.”¹⁵

Dicséretét és elismerését fejezi ki Gadamer az *Igazság és módszer* második kiadásához írt előszavában, amikor a különbözőség ellenére jelentős teljesítményként értékelte Betti hermeneutikai munkásságát: „[...] ha kognitív, normatív és reprodukív értelmezést különböztetünk meg, ahogyan E. Betti tette bámulatos ismeretanyagban és áttekinthetően alapuló könyvében, *Az interpretáció általános elméletében* [...]”,¹⁶ a mondat folytatásában viszont már aggályát, egyet

¹³ Jakab Dénes Barna: „Jog és hermeneutika”. *Jogelméleti Szemle* 2005/3. Budapest: Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

¹⁴ uo.

¹⁵ Hans-Georg Gadamer: „Hermeneutika és historizmus”. In: IM 558.

¹⁶ IM 346.

nem értését fejezi ki Gadamer. Más szöveghelyen így ír Gadamer: „vizsgálódásaim célja mindenesetre nem az, hogy az interpretáció általános elméletét és módszereinek bemutatását nyújtsam, ahogyan ezt E. Betti kiválóan elvégezte”.¹⁷ Az elismerés mellett persze az is nyilvánvalóvá válik, hogy Gadamer a saját kutatási területét és Betti munkásságát különböző területen helyezi el.

Gadamer nem látott esélyt Betti meggyőzésére – a viták többségében ez nem is várható el –, amint ezt megjegyzi: „Nyilvánvalóan nem sikerült Bettit meggyőzőnöm arról, hogy a hermeneutika filozófiai elmélete nem – helyes vagy helytelen („veszélyes”) – módszertan”.¹⁸

Magánlevelezésük tartalmát megosztották az olvasóközönsséggel – a másik álláspontját hűen tükrözve, és annak az egész értelmét tiszteletben tartva – idézetek révén. A levelezés részleteiről árulkodik az alábbi szöveghely: „Én egy magánlevélben biztosítottam Bettit arról, hogy feleslegesen félti könyveimtől az interpretáció tudományosságát. Ő ebből a levélből rendkívül lojálisan az alábbiakat idézte értekezésében: [...]”¹⁹

A Gadamer és Betti levelezését is tartalmazó (már idézett) *Die Hermeneutik als allgemeine Methodik der Geisteswissenschaft* című művében²⁰ Betti azt hangsúlyozta, hogy Gadamer a problémát – kanti megkülönböztetéssel élve – a *questio factira* szűkíti,²¹ amint ezt Gadamer is megjegyzte: „De mit mond erre Betti? Azt, hogy én a hermeneutikai problémát a *questio factira* szűkítem („fenomenológiai”, „deskriptív”), s egyáltalán nem teszem fel a *questio iurist*.”²²

Összefoglalva, Gadamer érvelésében a jogi hermeneutika azért lett „példaszerű”, mert benne látható legjobban, hogy az alkalmazás része a megértésnek.²³ A törvényszöveg megértése egyben a törvényszövegnek a jelen szituációhoz való idomítása is: a megértés jelenre

¹⁷ IM 15.

¹⁸ Hans-Georg Gadamer: Hermeneutika és historizmus. In: IM 560.

¹⁹ Hans-Georg Gadamer: Hermeneutika és historizmus. In: IM 559.

²⁰ Emilio Betti: *Die Hermeneutik als allgemeine Methodik der Geisteswissenschaften*, Tübingen: Mohr, 1962. Magyarul: „A hermeneutika mint a szellemtudományok általános módszertana”, *Athenaeum* I. köt. 1992/2., 3–52.

²¹ Emilio Betti: „A hermeneutika mint a szellemtudományok általános módszertana (1962)”. In: *Athenaeum* 1992/2. 31.

²² Gadamer: „Historicizmus”, i. m. 559.

²³ Hans-Georg Gadamer: „A jogi hermeneutika példaszerű jelentősége”. In: IM 360., 377., 379.

vonatkoztatottan megy végbe. Betti viszont azt állította, hogy e jellemzés igaz ugyan a gyakorló jogászra, aki olyan törvényszöveget értelmez, majd alkalmaz, amely még hatályban van, ám egyáltalán nem érvényes a jogtörténészre, aki olyan jogi szövegeket értelmez, amelyeknek nincs jelenbeli érvényük vagy következményük. Az alkalmazás mozzanata a történeti megértéshez nem kapcsolódik hozzá. Betti szerint Gadamer összemosta²⁴ a jogalkalmazó jogász és a jogtörténész helyzetét, s tévesen az utóbbira is kiterjesztette az előbbinek az alapjellemzőjét: a jelenre vonatkoztatott múlt-tanulmányozást. Valójában a történeti megértés Betti szerint egészen más célt tűz maga elé: „Célja az, hogy kiderítse a múlt egy darabjának önmagában befejezett értelmét.”²⁵ Itt a „jelenre való áthelyezésről szó sincs”. Az ilyesfajta áthelyezés, átültetés éppenhogy történetietlen hozzáállást jelent, amelyben eltűnik a múlt másága.

Gadamer fenntartotta, hogy a jogi hermeneutika az applikációval jellemezhető, de – s ez az újszerűség – ettől a későbbiekben elválasztotta a jogtörténetet mint dogmatikai feladattal nem rendelkező történeti vizsgálódást. Az *Igazság és módszer*ben a jogtörténetet a jogi hermeneutikától még nem különböztette meg. „Úgy is fogalmazhatunk, hogy az applikáció kritériumának túlerheltségétől oly módon szabadult meg Gadamer, hogy kivette a jogi hermeneutika tárgyköréből a jogtörténetet. Ebben a fogalmi szűkítésben önmagához képest következetesen járt el, hiszen *jogi* hermeneutika alatt mindig is a *jogászi* hermeneutikát értette, és így a „jogi” fogalmába nem tartozik bele a joggal mint tárggyal foglalkozó jogtörténész munkája, aki egyébként (gyakorlati) „jogászi” feladatot nem lát el. Ez a koncepcionális változás, ha úgy tetszik: a fogalmiság letisztulása, módosította a Bettivel szembeni vitapozíciót is. A nézetkülönbség a jogi hermeneutika mibenlétének meghatározásában azonban változatlan – Gadamer szerint applikációt feltételez, Betti szerint viszont normatív és (re)kognitív értelmezési feladatot.”²⁶

Látható, hogy az olyan diszciplínák esetében is vita figyelhető meg, amelyeknek van tekintéllyel rendelkező alapszövegük (teológia, jog). A jogi hermeneutika a jogi tevékenység mindennapi gyakorla-

²⁴ Emilio Betti: „A hermeneutika mint a szellemtudományok általános módszertana (1962)”, *Athenaeum* 1992/2. 31.

²⁵ Uo. 34.

²⁶ Karácsony András: „Gadamer és Betti vitája a jogi értelmezéstanról”, *Jogelméleti Szemle* 2000/2. Budapest: ELTE ÁJK. <http://jesz.ajk.elte.hu/karacs2.html>

tára próbál filozófiai választ adni, vagyis modelljében a jogász kérdez, a filozófus válaszol, e párbeszéd eredményeként formálódik ki a jogi hermeneutika. A jogi hermeneutika módszer és filozófia egyben. Hazánkban elsősorban módszerként gondolják el, és inkább Betti hermeneutikai kánonjait használják, persze nem hivatkozásszerűen. A jogi hermeneutika területén vitára adhat okot, hogy melyik jogszabályt kell alkalmazni, miként az is, hogy ha a jogszabály megvan, akkor miként lehetséges annak értelmezése, a mennyiségeknek mérlegelés által való eldöntése, amit ugyanis a jog az egyiknek ad, azt a másiktól elveszi. Gadamer megállapítja, hogy „a jogi hermeneutika nem adott szövegeket akar megérteni, hanem a jogi gyakorlat segédművelete, melynek a jogi dogmatika rendszerében mutatkozó hiányosságokkal és kivételekkel kell foglalkoznia. A szellemtudományok hermeneutikai feladatahoz, a hagyomány megértéséhez alapjában véve semmi köze.”²⁷

Azonban az igazságosság és a méltányosság társadalmi-gyakorlati igényeit úgy elégíti ki, ha közben azok tartalmáról a jogi szöveghez kötötten folyik jogászi diskurzus. Úgy van szöveghez kötve, hogy közben a római jogi örökség nyomdokain haladva a méltányosság mint a teljesebb igazságosság gondolata orientálja.

GADAMER AZ EGYETÉRTÉSŐL ÉS A VITÁRÓL

„Gadamernél a horizontok mozgása, összeolvadása és szétválása egyszerre ismeretek módosulása és a beszélgetőpartnerek közös tevékenysége. Azzal, hogy hermeneutikájának fenoménje a köznyelv, vagyis „az életvilágban nyelvi kikristályosodó világtapasztalat”, Gadamer megteremtette a lehetőségét annak, hogy az értelmező egyszerre értelmezze önmagát és önmaga másságát is. Az értelmezésben a másikat idegenként értem meg, de éppen idegensége teszi őt ismerőssé, vagy ahogyan Gadamer maga írja, a Te „velem szemben áll, saját jogát érvényesíti, és teljes elismerésre kényszerít – s éppen ezáltal értem meg”. Az értelmező beszélgetésben ezért mindig határokat is tapasztalok, a határokon pedig az identitásokat tapasztaltam meg, azt, hogy mi mitől választódik el. S ez nincs eleve adva, Gadamer jól látta, hanem értelmezési küzdelemben dől el, hogy mi

²⁷ IM 361.

a horizont, és éppen hol húzódnak a határai. Azt gondolom, hogy ennek az identifikációs küzdelemnek pedig nem az egyetértésre való törekvés, hanem *a vita az adekvát kommunikatív formája*, amennyiben persze a vita kategóriáját nem azonosítjuk egyik alesetével, az agresszív elutasítás eljárásaival.²⁸

Szabó Márton fenti véleményének ellentmond az alábbi gadameri szöveghely, amely szerint Gadamer a megértésnek mint egyetértésnek a hermeneutikai státusát helyezi előtérbe, szemben a vitatkozással. Lehetséges az emberek közötti egyetértés, mert a beszélgetésben belső igazságlehetőség van. „A megértés elsősorban egyetértés, megegyezés (*Einverständnis*). Az emberek legtöbbször közvetlenül értik egymást, illetve addig magyarázkodnak (*verständigen sich*), amíg el nem jutnak a megegyezésig, egyetértésig. [...] Ahol félreértések keletkeznek, vagy egy véleménynyilvánítást érthetetlennek s így megütköztetőnek találunk, csak ott van a közösen értett dologban való természetes élet olyannyira akadályozva, hogy a vélemény véleményként, azaz a másikkal, a Te-nek vagy a szövegnek a véleményeként egyáltalán szilárd adottsággá válik. S általában véve még ilyenkor is keressük a megegyezést, s nem csupán a megértést, mégpedig úgy, hogy újból végigmegyünk a dolgon. A kérdésfeltevés csak akkor fordul meg, ha hiábavalónak bizonyul minden út és visszaút, mely a beszélgetés, az érvelés, a kérdezés és a válaszolás, az ellenvetés és a cáfolás művészetét alkotja, s melyet a szövegekkel szemben a megértést kereső lélek belső dialógusaként folytatunk.”²⁹ A fentiekből az a következtetés vonható le, hogy Gadamernél az értelmező vitának nincs konstruktív szerepe, a vitát inkább a megértés határfeltételének tekinti.

Azt írja Gadamer a „Szöveg és interpretáció” című művében, hogy: „Az, amit jogként tételezünk, már eleve a vizálykodás elsimítását vagy elkerülését szolgálja.” Ebből adódóan „úgy kell megfogalmazni egy határozatot vagy szerződést, hogy a szövegből egyértelműen kitűnjék a jog szerinti értelem, és kizárja azt, hogy visszaéljenek vele vagy kiforgassák.”³⁰ A probléma csak az, hogy a „jog szerinti értelem” a joghoz lényege szerint hozzátartozó applikáció során mindig

²⁸ Szabó Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai*, Budapest: L'Harmattan, 2004. 11.

²⁹ IM 214.

³⁰ Hans-Georg Gadamer: „Szöveg és interpretáció”, ford. Hévízi Ottó. In: *Szöveg és interpretáció*, szerk. Bacsó Béla Budapest: Cserépfalvi, 1990, 28.

kiforgatják, ez azonban nem torzulás, mert az eltérő értelmezések a jog funkcióképességét mutatják, olyannyira, hogy ezt a jog még intézményesíti is.³¹ Természetesen az értelmezések és cselekvések játéktérét egy (jogi) szöveg jelöli ki, de sem a jogalkotás, sem a jogalkalmazás nem vizálymentes. Jóllehet a gadameri hermeneutika egészét egy mélyen átélt dialektikus szemlélet hatja át, a gondolkodás végtelen dialógus, „beszéd és ellenbeszéd, rápillantás és visszapillantás, előszó és utószó”,³² mégis „A nyelvek sokfélesége és a világ megértése” című tanulmányában azt írja, hogy a megértés nem más, mint „beszélgetésben lenni. Ennek valódi ellentéte a vita, az a helyzet, amikor az ember azonnal kételkedik, félreért és elutasít.”³³

Ha pedig a vita ideológiai természetű, akkor még távolabb áll a valódi beszélgetéstől. Gadamer az ideológiát „pretextusnak” tekinti – Szabó Márton szerint tévesen³⁴ –, azaz olyan szövegnek, amelyben el van rejtve egy eredeti értelem: „Az ideológia fogalma pontosan azt fejezi ki, hogy itt ténylegesen nem közlésre kerül valami, hanem egy mögöttes érdeket nyilvánítanak ki, amelynek ürügyül szolgál.”³⁵ A retorika viszont egyrészt a homályos, vagyis a rejtőzködő beszéd általános jelenlétét és funkcióképességét hangsúlyozza, másrészt pedig a cselekvésre orientált diskurzus eredendően vitázó természetét. A leleplezés azonban semmit sem tud megalapozni, hiszen a leleplezés is leleplezhető.

A diszkusszió során tulajdonképpen minden állítás vitatható, bár Chaim Perelman szerint a diszkusszióban használt realitáskategóriák (valóság, tény, érdek, adat stb.)³⁶ nem az „igazi” realitást írják le, hanem a vitathatatlanág különböző szintjeit jelölik, amelyek nél-

³¹ „ellenérdekű felek elnevezés”, tárgyalás megtartása, bizonyítás...

³² Hans-Georg Gadamer: *Historik und Sprache – eine Antwort. Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*. Heidelberg, 1987/1: 34.

³³ Hans-Georg Gadamer: „A nyelvek sokfélesége és a világ megértése”, ford. Egyedi András. *Athenaeum*, I. köt., 1. füzet, 13.

³⁴ Szabó Márton: „A társadalom mint beszélgetés. Hans-Georg Gadamer hermeneutikájáról”, *Holmi* XV. évf. 2003/5. 652–665.

³⁵ Hans-Georg Gadamer: „Szöveg és interpretáció”, ford. Hévízi Ottó. In: *Szöveg és interpretáció*, Szerk. Bacsó Béla Budapest: Cserépfalvi, 31.

³⁶ Perelman, Chaim – Olbrechts-Tyteca, L: *The New Rhetoric: A Treatise of Argumentation*. Notre Dame – London: University of Notre Dame Press. Franciából ford. John Wilkinson és Purcell Weaver. 1971, 14. §, 16. §, 18. §, 29. § (A mű eredeti címe és kiadása: *La Nouvelle Rhétorique: Traité de l'Argumentation*. Paris: Presses Universitaires de France, 1958.) 14. §, 16. §, 18. §, 29. §. Idézi Szabó Márton: *A diszkusszió politikatudomány alapjai*, Budapest: L'Harmattan, 2004, 12.

külözheterlen diskurzusfeltételek, másrészt a vitathatatlanág konstruóióit éppen a folyamatos vita révén tartják fenn. Gadamernél a kérdésnek különleges státusa van: ez hordozza a tulajdonképpeni tudást, mert a kérdés lényege a lehetőségek feltárása és nyitva tartása,³⁷ vagyis a kérdezőnek azt kell tudnia, hogy miként lehetne még az adott dolog ahhoz képest, ahogyan van, és miért épp úgy van, ahogyan van. Vita esetén nem kérdés-válasz van, hanem kijelentés-kijelentés.

A VITÁBA BOCSÁTKOZÁS „LÉLEKTANA”

A vita termékenyítőleg hat. Ám a vitába bocsátkozás sem egyszerű, hiszen ezáltal a kritikusnak saját pozíciójával is számot kell vetnie. Nem csupán az adott szövegről, műalkotásról, előadásról vagy bármi egyébéről mond bírálatot, hanem minden megnyilvánulása már egyszerűsrend állásfoglalás is, amely a személyiségét, elköteleződését láthatóvá teszi.³⁸ Minden kritika önkritika is egyben, s ahogyan Koselleck írja, a kritika magában hordozza a válság mozzanatát is.³⁹ Ezt – gadameri nézőpontból – úgy is értelmezhetjük, hogy a művel való találkozást nem lehet megúszni a megváltozás eseménye nélkül, érintettek vagyunk általa. Bár fölényes pozíciónak tűnik, a kritikus mégsem kinyilatkoztat, hanem töpreng és vívódik. Nem csupán a bírált művet teszi mérlegre, hanem saját magát is: saját előfeltevéseit, képességeit. Miközben ítélkezik, saját magát is megítéli, számot vet saját nézeteivel is. A kritikus éppenséggel arra is fel lehet készülvé, hogy a szándékolt értelem mellett rálátás nyílik saját vakfoltjaira, ismerethézagjaira.⁴⁰ Éppen ezért a tétje sem csekély: ön- és világmegértésének mikéntje forog kockán, akár a kritika megfogalmazása, akár a viszontválasz alapján. Nem csupán más munkáit lehet értékelni, hanem saját gondolatainkra is reflektálhatunk.

³⁷ IM 416.

³⁸ Deczki Sarolta: „A kritika ítélőereje. Az olvasó lázadása. Kritika, vita, internet”. *Jelenkor* 52. évf., 2009/7. 865.

³⁹ Reinhart Koselleck: *Kritik und Krise*, Freiburg – München: Karl Alber Verlag, 1959, 86.

⁴⁰ Deczki Sarolta: „A kritika ítélőereje. Az olvasó lázadása. Kritika, vita, internet”. *Jelenkor*, 52. évf., 2009/7: 865.

A kritika, vita nem állandó, diszkrét módszerek alkalmazását igényli, hanem gyakorlati képességet, az ízlés, és az ítélőerő működését. Mindig praktikus ön- és világviszony.

A vita, bírálat nagyon érzékeny műfaj: rezonál a résztvevők teljes személyiségére.⁴¹ Érzékennyé tesz a problémák iránt, mely előnyére válik a vitázó feleknek.

A vitához kemény elvek és lágy szív kell. Maritain *A garonne-i paraszt* című művében ezt írja: „Egykor azt mondtam Jean Cocteau-nak: kemény szellemre és lágy szívre van szükség. S mélabúsan hozzátettem, hogy a világ tele van elpuhult szellemű köszívvel.”⁴² Maritain ezt arra értette, hogy a katolikusoknak milyeneknek kell lenniük a más vallásúakkal folytatott párbeszéd során, de tanácsa érvényes bármely vitára.

A jogi hermeneutika egyes képviselői⁴³ hiányolják a tanulságos vitát. Több önbizalmat és bátorságot várnak. Ne jó barátok, ismerősök udvaroljanak egymásnak dicsérő kritikákkal, hanem a kritika a személyes kapcsolatok háttere előtt is legyen őszinte, mert akkor jó a vita, ha fáj. Jellemző, hogy csak „könyvismertetés” rovat létezik folyóiratainkban, ezek döntő többsége száraz tényközlés, esetleg enyhe reklámmal, vagy barátságos vállveregetéssel társulva.⁴⁴

Mi is tapasztalhatjuk, hogy a gombamód elszaporodott tudományos találkozókat érvháttérben hangos szóval ott van a szakmai szembesítés jelszava, de kevés időt hagynak, vagy éppenséggel lehetővé sem teszik a vélemények ütköztetését, annak esetleges írott rögzítésére pedig még ritkábban kerül sor. Ha már nyílt levélhez vagy valódi vitához folyamodnak, akkor azok általában indulatból történnek. A szóbeli vita során érzékletesebb, látványosabb a kontraszt, amikor

⁴¹ Kritikusí éthoszról ír Thomas Stearns Eliot irodalmi Nobel-díjas költő, drámaíró és kritikus: „a kritikusnak Teljes Embernek kell lennie, akinek van meggyőződése, vannak elvei, továbbá van Tudása és Élettapasztalata” Thomas Stearns Eliot: „A kritika határa”. In uő: *Káosz a rendben*. Budapest: Gondolat, 1981, 57. Idézi Deczki Sarolta „A kritika ítélőereje” című tanulmányában.

⁴² Jacques Maritain: *Agaronne-i paraszt*, Budapest: Szent István Társulat – Kairosz, 1999, 119.

⁴³ Tanulmányaik az 1996 óta éves kiadásban megjelenő *Ars Interpretandi. Journal of Legal Hermeneutics* évkönyvben olvashatók. Az évkönyvekben a hermeneutikai fogalmak (applikáció, szöveg, intenció, szakralitás, fordítás, ésszerűség stb.) köré tematikus számokba szerveződve szisztematikusan feldolgozta a hermeneutikai hagyomány problematikáját és a jogi hermeneutika számára adódó konzekvenciákat. E számokban többé-kevésbé rendszeresen publikált többek között Hans-Georg Gadamer, Paul Ricoeur, Jacques Derrida és Donald Davidson.

⁴⁴ Francesco Viola – Giuseppe Zaccaria – Martin Kriele: *Journal of Legal Hermeneutics: Text And Law (Ars Interpretandi)*. 1998, 27.

valaki éles helyzetben van, döntenie kell, azonnali a reagálás, a visszacsatolás, ám mégis jellemzőbb a filozófiában a vita valamely késleltetett, írásbeli formája. Nem mintha a leglényegesebb szempont lenne, de az érdeklődés mindig szívesen fordul az ellentétek felé: vagy azért, hogy állást foglaljon benne, vagy azért, hogy szintézist próbáljon meg létrehozni. Ritkán tapasztalható a vitához való helyesnek mondható hozzáállás, amelyet a vitaelméletben asszertívnek neveznek, és az arany középutat jelenti a behódoló (*szubmisszív*) és a fenyegető (*agresszív*) magatartásforma között.⁴⁵

Az internet végérvényesen lehetőséget biztosított a kritika demokratizálására, pirulás és szemrebbenés nélkül elvisel mindenféle hangot, stílust és ítéletet, sőt lényegéből fakad a sokszínűség és a pluralizmus. Teljes szinkronitás, egyenrangúság, kölcsönösség, viszonyosság tapasztalható a szerző és az olvasó között. Hogyan határozza meg magát a kritika ma, amikor a külső szabadság gyakorlatilag adott? Nincs cenzúra, nincs korlát, azonban ez korántsem garantálja a belső szabadság meglétét is.

Ami korlátozza ma a viták lehetőségét hazánkban: az a magyar filozófiai folyóiratok igen csekély száma, és az extrém szakosodás. A könyv és a kritika viszonylag szűk érintkezési felületen találkozik, ha a bíráló mindössze egyetlen lehetséges perspektívából kívánja vizsgálni a művet. Így kerülhetnek össze vitákban heterogén elemek. Egy-egy szűk témakör kutatója manapság viszonylag ritkán találkozik kompetens kritikával, a tudományos nyilvánosság olykor megerősítő, olykor figyelmeztető visszajelzéseivel, amelyek impulzust és továbbgondolásra érdemes szempontot nyújtanának, és arra kényszerítenék a szerzőt, hogy gondolja át még egyszer és indokolja meg véleményét önmaga és közönsége előtt. A visszhangtalanság segíti legkevésbé a szerzőt. Attól élő egy terület, az segíti a változását, hogy vitát folytatnak róla. Vita, reakció nélkül a zseniális gondolatok elsorvadnak.

A vita keletkezésének általában van valami aktualitása: egy színdarab előadása, egy könyv megjelenése, vagy annak átdolgozott kiadása adhatja a megszólalás alkalmát. Olykor egyetlen tézis is elegendő. Minél meghökkentőbb az állítás, annál nagyobb vita valószínű. A jogban eleve adott az ellenérdekelt fél, természetesen csak perben, mert például cégbírósági bejegyzésnél, vagy adásvételnél

⁴⁵ Sue Hadfield – Gill Hasson: *Asszertivitás*, ford. Tihor Szilvia, Budapest: Scolar, 2012, 92.

nincs vita. Más területen azonban véletlenszerűen jön a kritika, kivéve például disszertáció védeése esetén, ahol az opponens ellenvételeire szükségképpen számítani kell.

KRITIKA, VITA A MŰVÉSZET TERÜLETÉN

A művésznak mindig az immanens bíráló volt az ideálja:⁴⁶ az a fajta kritika, amely a művet a belőle magából kiolvasható törekvéshez méri. Egy romantikus stílusideálban fogant verset a klasszicizmus ideáljához mérni, vagy fordítva nem célszerű.

Az alkotók egy része úgy gondolja, hogy az igazi kritikus nem követi a tulajdon ízlését, hanem gyakran annak sugallata ellenére hoz ítéletet. De találkozhatunk olyanokkal, akik még tovább mentek, s a teljes tárgyilagosság érdekében olyan kritikusról álmodoztak, aki egyáltalán nem mond ítéletet, hanem beéri a műalkotások leírásával és megértésével, mint ahogy a természettudós sem értékeli, csak leírja a jelenségeket. Az immanens bíráló nem tud különbséget tenni. Különbségek csupán összehasonlítás útján állapíthatók meg. Önmagának majdnem mindenki elég jó. A művészi élmény tudatossá tételét mégis csak a kritikának köszönhetjük. Nem egyes művek sikerre vitele vagy megbuktatása a kritika haszna, hanem a kritikai gondolkodás átadása a művészet iránt érdeklődőknek. Lehetséges-e tudományos műveltség nélküli kritikus? „A kritika valójában nem tudomány, hanem művészet, de olyan művészet, mely a tudománytól kapja eszközeinek nagy részét.”⁴⁷ A mű elválaszthatatlan a kritikájától, a róla folyó vitától. Közös töből fakadnak, a témából, végül szinte egyetlen egységet alkotnak, együtt nőnek, terebélyesednek. A művel a legszorosabb kapcsolatban áll a kritikája, hatása.

A tudományos vita abban különbözik a többi vitától, hogy azt maguk a tudósok művelik. Ellentétben például az irodalomkritikával, ahol az író az, aki alkot, és az irodalomkritikus (tudós) az, aki csak boncolgat, értékkel, vagy a zenét a zeneszerző komponálja, bírálókat pedig a zenekritikus írja meg.

⁴⁶ Komlós Aladár: „A kritikus problémája. Az immanens kritika”. *Figyelő* 1932. 15–16. szám <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00540/16893.htm>

⁴⁷ Schöpflin Aladár: „A kételkedő kritikus”. *Irodalmi Figyelő*, Nyugat, 1928. 12. szám. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00445/13920.htm>

Sokszor éppen egy kritika, vita emeli meg a mű/könyv célkitűzéseit, kiszélesíti valóságos tárgykörét, eltúlozza szisztematikus jellegének mértékét, és szélesebb horizontúnak láttatja. A filozófia területén a kritikai képesség alighanem igen szoros korrelációban van az illető filozófiai kompetenciájával, problémalátásával.

A vita során a felek többnyire egymást kívánják meggyőzni, míg pl. a retorika és a jog a peres felektől különböző harmadik felet, a bírót. A tudományos érvelésben a meggyőzési folyamat az opponens és a válaszoló interakciójában zajlik, ahol mindketten egymás bírái, ezzel szemben a retorikai érvelés „kifelé” igyekszik érvekkel hatást elérni. Két vitatkozó között lévő véleménykülönbséget nem a vitatkozó felek, hanem – a „semlegesség” jegyében – egy harmadik személy/testület döntheti el.

Összegzésképpen, a vitáról gondolkodva megerősítést nyert az előfeltevésem, hogy amíg a megértést nem koronázzuk meg értékeléssel, vitával, addig csak félmunkát végzünk, és a megértéshez nem csak az applikáció tartozik hozzá, vagy foglaltatik bele, hanem a vita is, amely hozzájárul az egyoldalúságok és a kizárólagosságok felszámolásához. Bár a jogban akkor eredményes a vita, ha létrejön az egyezés, a kompromisszum – határidő, döntési kényszer sürgeti ezt –, a hermeneutika és a filozófia területén nem cél az egymásnak ellentmondó, egymással feszültségbe kerülő gondolatok harmonizálása, nem cél a konszenzus, nincs kiegyenlítési törekvés, csak a vitában való felülkerekedés szándékától mentesen az igazság megragadására irányuló törekvés.